

VÁZLATOK A RÉGIBB ÁRPÁDKOR TÁRSADALOMTÖRTÉNETÉBŐL.

A legrégebb magyar társadalom történetét ma még¹ megírni lehetetlen. Egyelőre csupán az erre vonatkozó kútfők tüzetes vizsgálatára kell szorítkoznunk. E kútfők részint a XI. századi törvények, részint a XI—XIII. századi oklevelek. Legrégibb törvényeinkkel s különösen ezek külföldi eredetével, azaz forrástanával, történetírásunk már régtől fogva, tulajdonképpen Inchoffer († 1648) óta¹ foglalkozik, több vagy kevesebb eredménnyel, ámde e kutatás folytonossági hiányokban szenved, minek következtében a régibb megállapításoknak egyrésze minduntalan feledésbe merül. Legnagyobb hibánk azonban mindig az volt, hogy XI. századi törvényeinket sohasem igyekeztünk eléggé, a saját belföldi forrásaikkal vagyis az egykorú és későbbkori oklevelekkel szervezettebb kapcsolatba hozni. A törvények megalkotását követő joggyakorlaton kívül, a bennük emlegetett intézmények és társadalmi osztályok, sem műki-fejezéseikre, sem tevékenységük körére nézve nincsenek összehasonlíva s összeegyeztetve az oklevelekben használt kifejezésekkel és a leírt intézményekkel, illetőleg későbbi fejleményeikkel, sőt általában véve mindezekre nézve teljes zűrzavar, külső és belső ellenmondás s egyet nem értés uralkodik. Hozzájárul persze az is, hogy sok oklevél hamisítványnak bizonyult, az ilyenek tehát a kutatásból kizárandók, másrészt azonban vannak olyan hamisnak mondott oklevelek is, melyeket méltatlanul gyanúsítottak, vagy legalább is nem annyira hamisak, hogy azoknak egyes részei ne volnának értékesíthetők.

Ennyi át nem hidalható nehézség mellett, a régibb árpádkori társadalmi fejlődés folyamatos s egységes képének megrajzolása meg sem kísérthető. De mindezen belső házi bajainkhoz, nem

¹ Érttem ezalatt Inchoffer Menyhért magyar jezsuitának az egyetemi könyvtár Kaprinay-gyűjteményében a 4. r. LXXI. köt. 459—486. lapján olvasható bő, az egyházi forrásokra visszamenő magyarázatait, Sz. Lászlónak az 1092. évi szabolcsi zsinaton hozott egyházi jellegű törvénycikkeihez, melyeket, mint ezt *Annales ecclesiastici regni Hungariae Roma 1644.* című művében, 1016-nál Sz. István törvényeinél jelezte, emezek magyarázatával együtt a II. kötetben 1092-nél akart volna értékesíteni, de ebben halála meggátolta. Péterffy Károly azonban „*Sacra Concilia eccl. r. cath. in regno Hungariae celebrata. Pozsony 1741—42.*” című könyvében az I. 16. lapon Inchoffernek e kéziratát nemcsak említi, de föl is használta.

régóta, még egy külső is járult. Eddig ugyanis, ha történetíróink vagy jogászaink árpádkori viszonyaink valamelyikét a külföldre akarták hozzámérni, akkor mindig a VIII—XIII. századi Németország volt az, amely mindenben mintánkul szerepelt, illetőleg az a hatalmas elméleti szerkezet, melyet ama korszakokról az újabb német alkotmány-, gazdaság- és társadalomtörténet több mint fél század óta fölépített. Ez a büszke épület azonban ma már jóformán romokban hever, amióta 1912-ben Dopsch Alfonz bécsi egyetemi tanár éppen a legfontosabb karolingi korszakra nézve kimutatta,² hogy az e kornak eddig tengelyét képező *Capitulare de Villis*, a központi gazdasági rendtartás hírneves törvénye, nem is igazi *Capitulare*, nem is Nagy Károlytól, hanem Jámbor Lajostól 794 körül származik és hogy csupán csak Franciaország legdélibb részére (Aquitania) vonatkozik, ellenben Németországhoz egyáltalán semmi köze. Mindaz tehát, amit a *Capitulare de Villis*-nek igen magas színvonalon álló gazdasági kultúrájából és szervezetének sokoldalú fejlettségéből kiindulva, eddig Németország saját, valódi gazdasági helyzetének tartottak, valamint az összes ennek következtében szükségszerűen föltételezett sokkal fejlődöttebb és tagoltabb társadalmi viszonyok, úgy az ezekből folyó válságok és átalakulások — máról holnapra a képzelődés játékaiknak bizonyultak. A lerombolással egyidejűleg, maga Dopsch sietett föl is építeni a karolingi korszak gazdasági s társadalmi fejlődésének új elméletét, sőt az ezt megelőző s eddig részben szintén ferdén megítélt Meroving korszakét is, ámde mindezeket, a közbejött világháború s az ezt követő állapotok miatt a német tudományos kritikának még alig állott módjában minden oldalról kipróbálni. Reánk nézve azonban sokkalta fontosabb az a körülmény, hogy a karolingi kort követő s minket magyarokat még közvetlenebbül érdeklő századokról, az eddig vallott felfogások revíziója még egyáltalán el sem kezdődött. Pedig nyilvánvaló, hogy éppen ezen X—XIII. századok rovására kellett történnie a legtöbb tévedésnek, elfogultságnak és félremagyarázásnak, mert hiszen mentül magasabbra csigázták a karolingi kor kulturális színvonalát, annál mélyebb süllyedést kellett a rákövetkező századoknak elszenvedniük. Éppen az ezekről szóló elméletek szorulnak tehát a legsürgősebb s leggyökeresebb felülvizsgálatra. Ez köti meg a mi kezeinket is, ha pedig addig, mégis valami gazdaság- vagy társadalomtörténeti analógiára van szükségünk, óvatosságból nem elégedhetünk meg többé merő állításokkal, hanem lehetőleg az eredeti, kritikailag megrostált forrásokig kell visszamennünk.

¹ Dr. Alfons Dopsch: Die Wirtschaftsentwicklung der Karolingerzeit vornehmlich in Deutschland. Weimar 1912. I. Teil. — 1913. II. Teil. Ennek a műnek az addig divott felfogásokat gyökerestől felforgató eredményeire céloztam már 1913-ban (Történeti Szemle II. 527.), de nem nyílt többé alkalmam részletezni és fölhasználni.

Az alábbiakban csupán, a „Történeti Szemle“ 1916. évfolyamában folyt polémiám során, az általam megállapított tényleges eredményeket állítottam össze, kellő magyarázatokkal s némely azóta szükségesnek látszó kibővítéssel együtt. Csak töredéket nyújthatok, de legalább olyanokat, melyek a további kutatásoknak s elméleteknek megbízható alapul szolgálhassanak.

I. A „Liber“-ek néposztálya és adózása.

Vannak, akik XI. századi törvényeink *liber*-jei közé még a nemeseket s az ország legelőkelőbb urait sem átalnák belészámítani. Ezzel szemben a törvényekből s oklevelekből kimutatható hogy a *liberi* szabadokat, de a valóságban mégis csak félszabadokat jelentett, kik Kálmán és Szent László törvényeiben legtöbbször a rab-szolgákkal vannak szembeállítva. Szent István törvényei közül is van hét olyan cikk, melynek *liber*-e szintén nyilván csak félszabadokra utal, még a legvitásabb három esetben is, mivel a Sz. István II. 13.-nak legrégebb XII. századi admonti (= Adm. I. 14.) szövege, valamint a II. 41.-é (= Adm. II. 7.) is a *liber*-t, ismét csak a servussal állítja szembe, míg a II. 37-nek, admonti (= Adm. II. 4.) szövegében a *liber* szó helyett *liberari* áll a törvénycikk admonti címének megfelelően. (A többire nézve v. ö. Hóman B.: Az első állami egyenes adó Bpest, 1912. a 17—19. lapnak 2. jzetét.) Ennélfogva kimondhatjuk, hogy XI. századi törvényeink *liber* elnevezése csupán fémszabadot jelentvén, nemesekre, előkelőkre egyáltalán nem vonatkoztatható. Legrégibb okleveleink pedig (pl. 1131 körül, 1138, 1146, 1152, 1153, 1158 körül stb.) úgy mutatják be a *liber*-eket, mint akiket elszoktak adományozni, amit teljesen szabad emberekkel nem tehettek volna.

De a *liber*-ek gazdasági és társadalmi, valóban csak félszabad helyzetét legélesebben Kálmán I. 80. és Sz. László I. 30. t.-cikke jellemzik. Az első (a hospes-en, azaz jövevényen, „vendég“-en kívül) másféle *liber*-t nem is ismer, mint csakis az olyat (*liberi quique*, ac hospites — qui in terris laborant aliorum), aki a más földjén munkálkodik, tehát a földesúr földbirtokától függ. A másik viszont azokat a *liber*-eket tünteti fel, akik a püspökök vagy comesek személye körül végezvén szolgálatot (*liberi verö cuicunque episcopo vei comiti adheserint*), azoktól személyes függésbe kerültek.

Kiegészíti ezeket végül az a harmadik, még fontosabb körülmény, hogy ez a néposztály a legrégebb idő óta külön adót is fizetett, az úgynevezett szabad (*liberi denarii*) dénárokat, amiben Hóman az első magyar állami egyenes adót ismerte föl. Ez a 8 dénárnyi adó Kálmán király I. 35., 45., 79., 80. és 81. törvénycikkeiben (v. ö. e cikkekről szóló részletes tárgyi és szövegmagyarázataimat a „Tört. Szemle“ 1914. III. évf. 438—441. lján) említetik hitelesen először,

mint azonban olyan, melyet már azelőtt is, az ország összes királyi megyéiben, e megyék centurionátusai, azaz századkerületei szerint szoktak volt szedni minden egyes szabadtól, ámde most Kálmán, ezen szabadok minősége és állapota szerint, újra szabályozott. Kitűnik az is, hogy a szabadok ezen adót eredetileg *pro libertate*, azaz a saját szabadságukért fizették. Ennek eredete nyilvánvalóan, ugyanarra a körülményre vezethető vissza, amint más kezdetlegesebb társadalmakban is, ahol t. i. a nemzetségi kötelékek védelmén kívül álló idegenek, egyéni szabadságukat, sőt gyakran pusztá létüket is csak úgy voltak képesek megmenteni,³ hogyha magukat a törzs- vagy nemzetség-fők, a fejedelem vagy király oltalma alá helyezték. Az ilyenek azután azért, hogy szabadságukat valamely közhatalom vette védelmébe, ennek fejében évente bizonyos védelmi adót tartoztak fizetni. Ezt Szent István akár készen is vehette volna át a németektől, ahol az ilyen mundium vagy Schutzgeld réges régen megvolt. Ámde mégis inkább azt hiszem, hogy ezt már Árpád fejedelem és utódai is szedhették valamilyes alakban a védelmükre rászoruló idegenektől. De sőt a régi magyar törzsek főnökeinek is lehettek illetően adózó védencek (mely föltevéséről különben alább a IV. fejezetben lesz még szó), ami szintén hozzájárulhatott politikai hatalmuk kiépítéséhez, mindaddig, amíg aztán e hatalmat Géza fejedelemnek sikerült megsemmisíteni és a maga fejedelmi jogkörébe olvasztani.

Kálmán király azonban a szabadok ezen adójába, még egy új fogalmat vitt bele, amidőn bizonyos, a törvényben megjelölt osztályúaktól a *pro libertate* mellett még *pro opere* címen is adót követelt. Legtöbben ezt *munka* szóval fordították, anélkül azonban hogy közelebbi magyarázatot nyújthattak volna, míg azután mások olyan *földbérnek* értelmezték, amellyel minden szabad, a maga földesurának tartozott volna. Ámde már magában véve is képtelenség föltenni, hogy Kálmán király ezzel, az összes földbirtokosok összes szabadjainak földbérét, ugyanazon egy, 8 dénárnyi összegben szabta volna meg, tekintet nélkül a földek terjedelmére, fekvésére, jövedelmezőségére s egyéb, folyvást eltérő s változó viszonyokra. Hiszen ilyesmibe belenyúlni a magánérdekek durva megsértése nélkül úgysem lett volna lehetséges, sőt minden jőzőn politikai és gazdasági számítással ellenkezett volna. Kálmán

³ Az ilyen társadalmakban az idegent jognélkülinek, sőt ellenségnek tekintették s ehhez képest bántak is el vele. Jellemző, hogy a latin nyelvben a *hostis* ellenséget, de jövevényt is jelent egyszerre. Az arab Ibn Foszlán szerint a pogány oroszok minden idegent, aki közéjük jött, megöltek. Ugyanezt mondja Istachri a mi nyelvokonainkról, a pogány mordvinokról (Magyar Nyelv 1921: 125.) is stb. A kereskedelmi forgalom s majd a keresztény vallás hatása alatt alakult át ez ősi felfogás kedvezőbbé, amihez a szintén ősi vendégszeretet is hozzájárult. O. Schrader Reallexikon der indogermanischen Altertumskunde. Berlin. 1920. 346—53. Dr. Wl. Pappafáva: Über die bürgerliche Rechtsstellung der Fremden. Rechts historische Untersuchung. Aus dem Italienischen. Pola. 1884.

királyt a maga törvényében nem a földesurak, hanem csak a saját királyi *opusa*, az *opus regis* érdekelte. Törvényéből ennek az *opusnak* mivolta szabatosabban ki nem vehető ugyan, ámde értelme a későbbi oklevelekből teljes pontossággal megállapítható s az illető törvényekkel tökéletes összhangba hozható. Kálmán király *opusa*, az *opus regis*, nem volt más, mint a király, a királyi megyék és várak számára teljesített mindennemű *közmunka és közszolgáltatás*, mely nemcsak a királynak saját embereit, hanem az összes egyházi és világi földesurak szabadját is kötelezte.¹ E köteleesség alól aztán a későbbi királyok az egyes egyházi vagy világi földesurak népét külön-külön, egyházankint vagy földesurankint, vagy olykor birtokonként adott kiváltságlevelek által, avagy általánosságban törvény útján, milyen például az 1231. évi 28. t.-c. volt, mentesítették. Magát a szabadok adóját (*liberi denarii*) az 1222. évi aranybulla 3. törvénye törölte el a nemesek és egyházaik birtokain,⁵ ámde mivel királyaink ebbeli jövedelmüket már azelőtt eladományozták egyes egyházi vagy világi földesuraknak, ők tehát ezt az adót azontúl a maguk hasznára szedték.

Mindezek alapján megállapítható, hogy a törvényeinkben és okleveleinkben emlegetett „*liber*“-ek néposztálya egyénileg szabad volt ugyan, ámde ci valóságban csupán fél-szabadságot élvezett, mivel földesúri kötelek között élt és szabadságáért adót kellett fizetnie, holott a teljesjogú szabadok, vagyis a honfoglaló nemzetségek utódai, a saját nemzetségi kötelekeiken kívül egyebet nem ismertek, nem adóztak és uralkodójukat csupán fegyverrel szolgálták.

II. A „*vulgaris*“-ok s más hasonlók: ezeknek és a rabszolgáknak vérdíja.

Egyesek szerint a *vulgaris*, *pauper* és *plebeus* a szabadok néposztályába tartoztak és itt a közszabadok legalacsonyabb alosztályát képezték volna. Ámde már ezen elnevezéseknek közönséges, szösze-

⁴ Így pl. 1254-ben (Haz. O. VI. 77.) „*ab opere et servicys castri Zoulum, sicut aly hospites nostri liberi habeantur exempti.*“ 1265-ben (Wenzel: Árp. Új Okm. XI. 500. hibásan 1261 alatt, helyesebben Századok. 1909. évf. 879.) Liptói megye egész lakossága, minden évben, egy napot „*super domo, castro, orto vei opere regio*“ tartozott „*operari*“, azt t. i., amit a megye ispánja nekik elrendelt. 1266-ban (Wenzel III. 229) ad *opus castri* vei castrorum edificandi vei edificandorum eos non compellemus stb. 1300-ból (Fejér: Cod. dipl. VI. vol. II. 247—8) „*opus castri Scepus*“ 1318 (Knausz Mon. eccl. Strig. II 745) „*opera sive labores castrorum*“ 1323 és 1325-ből (Anj. Okm. II. 86. 226.) stb. Sőt, úgy látszik, egyáltalán minden a király részére végzett munkát *opusnak* neveztek, péld. 1232-ben (Fejér: III. v. II. 271) „*de opere camerae*“, azokat pedig, akik végezték, „*operary*“ hívták, így 1214-ben (Wenzel VI. 369.).

⁵ A Váradi Regestrum éppen 1222-ből említ (336. = régi 206. sz.) „*de bitores liberorum denariorum*“ adózókat.

rinti értelme is bizonyítja, hogy itt, az egyéni szabadság-szempon-tjából *egységes* néposztályról szó sem lehet, hanem inkább csak kü-lönböző rendűeknek legszegényebb legalsóbb rétegéről, melyet tör-vényeink mindig magasabbrendűekkel állítanak szembe. Ezek tehát éppen úgy lehetnek letelepített rabszolgák (servi), mint rabszolga-ságukból fölszabadított szabadosok (libertini), avagy szabadok, az I. fejezetben körülírt félszabadsággal. Idetartoztak még a XI. szá-zadi törvényeinkben előforduló többi: *tenuis*, *minor*, *colonus*, *villa-nus*, *rusticus*, a cselédféle *fixa* elnevezések is, melyek valamennyien, a fentiekkel együtt, mindig mint hasonlók s egymással egyen-értékűek használtak, sőt föl is cseréltetnek egymással. Ugyanígy használták ebben a korban Németországban (Waitz: Deutsche Verfassungsgeschichte. Berlin, 1893. V. 201—2.) is a *ple-beji* vagy *vulgares* vagy *rustici* elnevezéseket, egymással pár-huzamosan és mindig falusi köznépet, parasztot értettek alatta. A falu lakossága pedig mindenütt különböző rendűekből verődött össze. Nálunk is a *vulgarisok* Szent István I. 35. t.-c. szerint kunyhókban (mansiuacula) laktak és vérdíjul legtöbbnyire öt tinót fizettek, vagyis ugyanannyit, amennyivel Szent István II. 6. t.-c. szerint a rabszolga is megválthatta a maga orrát, másod-szor meg a fülét.

A rabszolga vérdíja azonban ennél mégis alacsonyabb volt, mivel ez, Szent István i. 14. t.-c. szerint mindig egy rabszolga árá-val volt egyenlő. Ámde a II. 3. t.-c, ahol *fél* rabszolga áráról van szó, semmiképen sem a rabszolga vérdíjának megváltoztatását, ha-nem mint már Závodszy (A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények forrásai. Budapest, 1904.47.) is helyesen mondta, csakis az I. 14. t.-c. egyik pontjának helyesbítését jelentheti. Az I. 14. t.-c. szerint ugyanis, midőn egyik úr rabszolgája meg-ölte a másik úrnak rabszolgáját, a gyilkos rabszolgának ura a meg-öltnek helyébe másik rabszolgát tartozott adni, ami bizony egy-oldalú és igen súlyos teher volt. Sokkal igazságosabbnak tetszett tehát később Szent Istvánnak, ezt a terhet a két érdekelt úr között megfelelni. Ezért rendelte el tehát az új II. 3. t.-c, hogy ezentúl a gyilkos rabszolgának ura a meggyilkolt rabszolga árá-nak csupán a felét fizesse, vagy pedig maga a gyilkos adassék el és az árán aztán a két úr osztozkodjék. A rabszolga vérdíja azonban ezután is változatlan maradt és mindig egy rabszolga árának felelt meg, ami természetesen a kínálattól s a hazai rab-szolgavásárok — amilyenell még 1288-ban (Knauz: Mon. Eccl. Stri-gon. II. 240) is találkoznak Esztergomban — piaci áraitól függött, de leggyakrabban mégis átlag 3 márka ezüstbe, 1915. évi értékben, kerek számmal 184—218 koronába (Dr. Hóman B.: Magyar pénz-történet 1000—1325. Budapest, 1916, 161—2. 11. a 3. jegyzetben és 520—1. 11.) számíttatott.

Vannak, kik azt hiszik, hogy a rabszolga vérdíjáról, mint

talán valami jogtörténetellenes dologról, beszélni sem volna szabad. Ez azonban tévedés, mert éppen a kérdés jogtörténeti fejlődésével ellenkezik. A német jogtörténet például azt tanítja (Brunner: Deutsche Rechtsgeschichte Leipzig, 1887 I. 99. és 231—2. 1.), hogy a rabszolganak csak a legrégeb, vagyis a germán-korban nem volt igazi vérdíja, hanem csak értéke, míg a felszabadított rabszolganak (libertus) már meg volt. Ámde már a frank-korban, a rabszolga megöléséért járó összeg, elvesztvén értékpótló jellegét, mindinkább a vérdíjhoz közeledett, sőt mesterséget űző rabszolgaért magasabb díjat is fizettek. A IX. század elejétől kezdve azonban már, a kútfők teljes határozottsággal a rabszolga vérdíjáról beszélnek, például a 808. évi Capitulare szerint „si quis alterius *servum* pendiderit ... *weregildus* eius domino solvatur“.

Ámde a magunk vérdíjrendszerét mégsem a németektől vetjük át, mert ezeké a *négves* számrendszert követte, hanem, mint Hóman (i. m. 161—2.) kimutatja, az őshazából hoztuk magunkkal keletről, ahol a vérdíj az *ötös* számrendszeren alapult s rendszeren 100 igavonó állatból, mint például az ó-araboknál 100 tevéből, nálunk meg Szent István törvényei szerint 100 tinóból állott, mert hiszen a törvényszerinti 110 tinóból a 10 tinó a közbenjáró bírának maradt. Most azonban még azt is tudjuk, hogy vérdíjunk végső forrását az araboknál kell keresnünk, minthogy már Goldziher (M. Nyelvőr, 1895. XXIII. évf., 193.) a magyar *díj* szót, melynek teljesebb alakja a régi nyelvben Szarvas Gábor szerint *dija* volt és eleinte mindig csak vérdíjat jelentett, a szintén vérdíj-jelentésű arab *dijat* vagy *dijjet* szavakkal egyeztette. Azóta e szót Proksch (Über die Blutrache bei den vor-islamischen Arabern und Mohammeds Stellung zu ihr. Leipzig, 1899, 52.) könyve nyomán, az ó-arab nyelvben határozottan *dija* alakban is megtaláltam, Munkácsi (Ethnographia, 1895 VI. évf., 135—6.) pedig az aszerbajdáni (Perzsia északnyugati határtartománya) török nyelvjárásban akadt a *dija* alakra, szintén vérdíj értelemben. A magyar *vérdíj* szó tehát, melyet ugyanebben az ősi értelemben először, a XVI. század elejéről való Jordánszky-codex említ, tulajdonképen ismétlés, mert hiszen a *díj* szó egymagában is már *vérdíjat* jelentett, de bizonyos csak akkor vált szükségessé, midőn a régi *díj* szót kezdték már másfajta, nem vérért járó bírságokra alkalmazni. Mi tehát, akik a *díj* alatt most már egészen mást értünk, s eredeti ősi fogalmát nem is érezzük többé, a *vérdíj* szóra még inkább rá vagyunk szorulva, mint amely ma, a legteljesebben fejezi ki mindazt a jogtörténeti fogalmat, mely a vérbosszú s az egyezkedés (compositio) ősi intézményével és fel-fogásával függ össze.

III. A (fél-)szabadok költözködési joga.

A korai középkorbeli szabadság egyedüli kellékének és bizonyágának legtöbbször a szabad költözködési jogot tekintik. Kétségkívül igen becses jog volt ez, csak hogy az elméletben mindig többet ért, mint a gyakorlatban, mivel egyoldalúan nem volt érvényesíthető és különböző jogi és gazdasági feltételektől függött. S egészen természetes, hogy e jogi feltételek, mentül régebbi korba megyünk vissza, annál kevésbé lehettek meghatározva, másrészt, az általános gazdasági helyzet is bizonytalanabb lévén, a szabad költözködés joga annyival kevésbé érvényesülhetett s annál könnyebb volt azt kijátszani. E tekintetben a királyság legelső százada, a XI. század volt a legváltóságosabb, amikor a közbiztonság annyira megrendült, hogy csak Szent László drákói törvényei tudták megfékezni. Ilyesmikre már például a XIII. században nem volt szükség. Összehasonlítván e két századot egymással a szabad költözködés jogára és gyakorlatára nézve, a XIII. század a XI.-nél hasonlíthatatlanul kedvezőbb volt, inerte hiszen maga e jog nemcsak számos községi és városi kiváltságlevélben határozottabb és részletesebb megállapítást nyert, hanem az 1298. évi LXX. t.-c.-ben már köztörvény erejére is emelkedett. A mi pedig már most e jog gyakorlatát illeti, azt e két század közt majdnem össze se lehet hasonlítani. Hiszen a XIII. században rohamosan megszorodtak a magyar társadalom szabadabb elemei; a költözködés szabadságára nézve pedig a legtöbb vidéken bizonyos helyi jogszokások váltak uralkodóvá. Sőt e szabadságot már maguk a földesurak is, a saját gazdasági érdekeik miatt, olykor egymással szemben is védelmezték. De a legfontosabb mégis az, hogy ekkor már voltak önkormányzattal bíró városok, melyek a költözködőknek és szabadabb életre vágyóknak mindennél biztosabb s megfelelőbb védelmet nyújthattak. Mi volt mindezekből a XI. és XII. században? Úgy szólván semmi, a földesúr pusztá jóakarátán kívül. Igaz, hogy az e korbéli oklevelek felszabadító formulái szerint, a rabszolgaságból felszabadított szabadon oda mehetett, ahová akart, ámde mellé kell állítanunk azon szavakat is, melyekkel e formulák rendszerint végződni szoktak, még pedig nemcsak a feltételes, hanem a teljes (pl. Haz. Okm. VIII. 179.) felszabadításoknál is, hogy t. i. a felszabadított ezentúl (pl. 1141—61. *ubicunque servire voluerint, libere serviant*; 1146. *cuicunque voluerint libefaliter serviunt* stb.) szabadon *szolgálhat* annál, akinél *szolgálni* akar. Mert hiszen éppen ebben rejlik a dolog lényege. A rabszolgaságukból felszabadítottaknak, valamint általában e kor (nem teljesen) szabad embereinek költözködési szabadsága abban merült ki, hogy máshol megint szolgálhattak tovább. Teljesen tehát

a szolgálatra, a földesurak védelmére voltak utalva, ami pedig, különösen letelepedéseknél, nem ám holmi szerződések alapján, hanem egyszerűen a maguk alávetésével, pusztán az úr védelmében bizakodva történt. Mindnyájuknak okvetlenül valakihez tartozniuk kellett, hiszen máskülönben szabadságuk is kockán forgott. Szabad költözködési joguk egymagában — még az éhenhalástól sem menthette meg őket.

A szabadság igazi jegyét tehát, legalább a legrégebb korban, nem kereshetjük pusztán a szabad költözködésben, de a szolgaságét sem: a helyhez vagy röghöz kötöttségben, mivel e korban ezek a szempontok még, sem a szolgák, sem a szabadok különböző kategóriáinak s viszonyainak megértésére nem elégségesek. Mert hiszeu e korszakot éppen a két véglet: a rabszolga és a teljesen szabad közti legkülönbözőbb közbenső, áthidaló jogviszonyok és helyzetek jellemzik, melyek minden merev osztályozást kijátszanak. Például Szent István II. 50. törvénye olyan rabszolgáról szól, akit a király birtoka vagy megyéje élére állított s ennél fogva tanúskodását mint más comeskét rendelte elfogadni. A szent király, ki e törvényével is Nagy Károlyt („quibusdam servorum suorum — eorum tradidit regni“, idézve Waitz, Deutsche Verfassungsgesch. III., 384. 1., 2. jegyzet) utánozta, egyúttal a rabszolgának új típusát teremtette meg, mellyel szemben a szabad költözködésről mint a szolgaság és szabadság *igazi* jegyéről szóló tanítás nyomban felmondja a szolgálatot. Mert hiszen itt röghöz kötött *rabszolgáról* van szó, aki ennek dacára, legalább is addig, míg hivatala tartott, nemcsak föltétlenül szabad költözködési joggal bírt, hanem a teljesen *szabadok* közé s ott is egyszerre a legmagasabb állásba került. De viszont másrészt, mekkora tömegét ismerjük az olyan *szabadoknak*, egy sereg néposztálynak (pl. *miles*, *várjobbágy*, *egyházi jobbágy*, *magán serviens* stb.) olykor *teljesen szabad* tagjait, kik valamely intézménynek avagy személynek voltak lekötve és akiknek ennél fogva, éppen költözési szabadságuk legalább is arra az időre korlátozva volt. A jogviszonyoknak tehát olyan komplikációival állunk szemben, melyekre a szolgaság vagy szabadság közönséges normái nem alkalmazhatók, avagy máskülönben a legferdebb megítélésben fognának részesülni.

IV. A „miles“-ek.

A nemcsak félig, hanem olykor még a teljesen szabad embereknek is az a tipikus szolgálati viszonya, melyről az imént a III. fejezet végén volt szó s ami őket, minden szabadságuk dacára, egyoldalúan föl nem bontható, szoros, személyes függésbe hozta, — elsősorban a „*miles*“-eknél s későbbi utódaiknál a „*serviens*“-eknél és „*familiaris*“-oknál érvényesült. A *miles*-eket már Sz. István törvényei emlegetik, csakhogy e néposztály csiráit még ennél is ré-

gibb korban kell keresnünk. Már az I. fejezetben utaltam arra, hogy a régi magyar fejedelmeknek, sőt még, az ezeknél nem sokkal alantabrangú magyar törzsfőnököknek is, elégszer nyílhatott alkalmuk, a hozzájuk menekült vagy tévedt idegeneket védelmükbe fogadni. Ámde nemcsak az idegenek voltak erre rászorulva, mert hiszen gyakran akadhattak olyan magyarok is, kiknek a saját törzsükben vagy nemzetségükben való megmaradásuk a legkülönfélébb okokból (péld. lopás, gyilkosság, tönkremenés stb.) lehetlenné vált, akik tehát kénytelenek voltak a maguk bizonytalanná vált létét a fejedelem vagy valamelyik törzsfő oltalma alá helyezni. Láttuk azt is, hogy az ilyenfajta menekülteknek a védelem fejében valamiféle adót kellett fizetniük, de nyilvánvaló, hogy az arra alkalmasak a nyújtott oltalmat inkább fegyverrel, tehát a fejedelemnek vagy törzsfőnek is kívánatosabb alakban igyekeztek megszolgálni. Mert hiszen ily módon a fejedelmek és az egyes törzsek fejei hamarosan bizonyos, csupán tőlük függő fegyveres erőre tehetek szert, mely azután a csatákban az ő hadikíséretüket képezhette, békében pedig személyük körül teljesíthetett szolgálatot, vagy legalább is egy ilyen személyes kíséret kialakulására csirául és alkalmul szolgált. Krónikáinknak is van tudomásuk az ősi magyar törzsek főnökeinek hatalmáról, ámde a tényleges hatalom a valóságban legkönnyebben ily módon alakulhatott ki. A jogászok persze ezt az egész intézményt, vagyis a régi germán fejedelmek *Gefolgschaft*-ját; a kelte gall főnökök *comitatus*-át; egyes régi szláv fejedelmeknek (ámde itt már csakugyan inkább idegen hatásra visszamenő) *druzsina*-ját⁶ — merőben tipikus germán különlegességnek képzelik. Az ethnologia azonban már régen kimutatta, hogy az ilyen törzsfői vagy fejedelmi személyes kíséret intézménye nem valami ritka jelenség, hiszen bizonyos fejlődési fokon a legkülönbözőbb népeknél megismétlődik. Megtaláljuk például Amerikában a nicaragua-i és guanasi indusoknál; Afrikában a bászutó, betsuán, bornu, kaffer négereknél; a Nagy Óceánban a Havai, Palau és Tonga szigeteken; Ázsiában Gwalior előindiai államban, a Kaukázusban a cserkeszeknél és a lezgekknél, kiket Klaproth sőt Howorth

⁶ Érdekes, hogy a lengyelek, a *druzsina* szó helyébe később, az *ország* vagyis a magyar *ország* szót vették, föl: *gefolge* értelemben. Ez a bizonyítéka annak, hogy nálunk is, az *ország* szónak, kezdetben nem a földet, hanem a *király kíséretét* kellett jelentenie. Ebből fejlődött, ki aztán később az *országnak* = *országgyűlés* érteleme is, amit a XVI. századi velencei követek szintén *Vorzago*-nak hívtak s Thallóczy szerint Dalmáciában ma is elő szó *Varzago* alakban. A régi magyar király személyes kíséretéből állottak elő ugyanis, lassankint azok az udvari majd országos tisztségek és hivatalok, melyek a főpapokkal együtt a királyi oklevelek végén mindig felsoroltatnak, ők képviselték az országot a király személye körül, sőt maguk voltak az ország, mert hiszen ők működtek közre annak minden ügyeiben. Az országgyűléseken is mindig döntő szerepet játszottak, ámde itt már amióta az országgyűlésnek másik eleme: a köznemesség mindinkább megerősödött, az ország fogalma, a főurak és főpapok testületéről, csakhamar a teljes országgyűlésre ment át.

is a hunnok utódainak tartanak. Van azonban egy minket közelebbről érdeklő adat is. A régi bolgároknál, kiket egy görög kézirat (Vizantijszkij Vremennik 1895. II. évf. 246—7) még 926-ban is nomádoknak és szekéren lakóknak nevez és akikben most mind határozottabban a hunnok utódait látják, szintén megtaláljuk a fejedelmi kíséret intézményét. Omortag bolgár kánnak 816—830 közti görög¹ fölíratában ugyanis, az udvari méltóságok között előfordul a *threptosz anthróposz* (= táplált, fölnevelt ember) is, mint, Uszpenszkij szerint is nyilván a kán Méretének tagja. Föltehető tehát, hogy ez az intézmény a bolgároknál már akkor is megvolt, midőn még a magyarokkal sűrűbben érintkeztek.

Ámde még ilyenféle kölcsönzésre sem lett volna szükségük, mert hiszen nálunk is elég alkalom nyílt ahhoz, hogy magától előállhasson amíg aztán Géza fejedelem a törzsfőknek hatalmát megtörvén, a kíséret intézményének jogát szintén magának tartotta fenn. Szent István azonban, a saját korabeli nyugati hűbéries társadalom példái után indulva, semmi akadályát sem látta annak, hogy a régi magyar törzsek utódainak, a nemzetségeknek fejei, (mert törvényei⁷ elsősorban ezeket nevezik Sewior-oknak, azaz wrac-nak, melyet már Bartal György is a francia *seigneur-ből* származtatott) mentül több *miles-t*, azaz *vitéz-t* (a seizercei szójegyzék szerint) fogadjanak magukhoz. „Akarjuk (Volumus), — mondja I. 23. t.-cikkében — hogy minden seniornak meglegyen (ut *unusquisque senior suum habet militem*) a maga milese és ezt senki rá ne beszélje, hogy eddigi seniorát elhagyván, ő hozzá szegődjék, mert ebből pör lesz.“ A saját mileseiről pedig a szent király (I. 7.) kijelentette, hogy azok csak úgy, miként a királyi méltósághoz tartozó többi javak és rabszolgák (res, *milites*, servi), ezentúl is megingathatatlanul épségben (permanere immobile) maradjanak.

Egybevetve most már mileseinket illető rendelkezéseit a mintájául szolgáló németországi intézménnyel, ebből bármily vékony, de eddig mégsem sejtett fény vetődik Szent István intézkedéseire s talán okaira és céljaira is egyszersmind. Így az a törvény, hogy ezentúl minden úrnak (senior) saját milese legyen, voltaképen nem volt egyéb, mint erre szolgáló királyi engedély. Németországban ugyanis, az ehhez hasonló *ministerialisok* tartása csak az egyházi s világi fejedelmeknek és grófoknak volt megengedve, kik aztán uraiknál elsősorban udvari s a háborúban hadi szolgálatot telje-

⁷ Ezek, valamint többi törvényeink is csak egyféle azaz olyan milest ismernek, ahogy a szövegben jellemezzük. Meg kell azonban ezt különböztetnünk a Szt. István intelmeiben s a Kálmán király I. törvényének előszavában említett miles-től. Mivel ugyanis ezek nem törvényeknek, hanem csakis irodalmi műveknek tekintendők, a bennük előforduló milest is csupán általános irodalmi, nem pedig jogi értelmében kell vennünk. Irodalmi értelemben pedig ez a miles akkor a társadalom egész hadakozó részét jelentette, elkezdve a királytól és udvaráról, a legszegényebb fegyverforgató szabad emberig. Egyébiránt v. ö. a Tört. Szemle 1916. V. évf. 548. lapját.

sítettek. Máshol azonban, főleg Dél- és Nyugat-Németországban, s különösen a bajor ós osztrák földön, a többi nemesek is tarthattak ilyenféle szolgáló embereket, de őket nem ministeriálisoknak, hanem *míleseknak* nevezték és kizárólag katonai és helyőrségi szolgálatra alkalmazták. Jellemző tehát Szent Istvánra, hogy ő nem udvara fényére s személyzetének kiegészítésére gondolt, hanem ebben a katonai szempont vezérelte, midőn szolgáló embereiül nem a ministeriálisokat, hanem a míleseket választotta. Nemcsak mert Bajorország s Ausztria közelebb estek hozzá, hanem mivel hadi erejét részint a közvetlenül tőle függő, részint az uraknak tartani engedett míleseket útján kívánta gyarapítani. Ezáltal természetesen némi hűbéri elem került belé a magyar társadalomba, mivel a személyes fölkelés mellett a közvetett hadkötelezettség is előállott.

A míleseket hűbéri jellege azonban sehol sem domborodik ki annyira, mint Sz. István II. 11. t.-cikkében (Siquis autem *militum*, suum *spontaneum donum*, dicens *sibi vi* ablatum, mendax oxtiterit, ex hoc *careat* et insuper tantumdem solvat), melyet eddig annyira félreértettek. Pedig itt egyszerűen olyan mílesről van szó, aki (urától) önként adott *ajándékot* kapván, azt hazudta, hogy azt erőszakkal elvették tőle, büntetésül tehát ne csak az ajándékot veszítse el, hanem még ugyanannyit fizessen rá. Mert hiszen nyugaton is az ilyen ministeriális vagy míles nem zsoldot kapott, hanem a teljes ellátáson, ruhán s olykor egyéb felszerelésen (fegyver, ló) kívül időnként ajándékban részesült, mely pénzből is állhatott. Hosszabb szolgálat után pedig már *beneficiumra*, azaz hűbéri jellegű birtokadományra is igényt tarthatott.

Nálunk persze ilyen részletes adatok ebből a korból még hiányoznak, de míleseink ajándéka nagyjából már is hasonló állapotokra enged következtetni. Nálunk szintén emlegetik (Sz. István I. 35.) a míles udvarházát (*curtim vel domum*); a különböző vétségekért reárótt bírságok pedig közepes vagyonúnak (míles vel *alicuius vir ubertatis* I. 15.), a comes és a köznép között állónak tüntetik föl. Leggyakrabban, királyi megyei comesektől függő s ezeknek fegyelmi hatósága alá tartozó míleseket emlegetnek Sz. István törvényei, mint akik által másokon hatalmaskodásokat vitethetnek végbe s a szabad embereket szolgáltságba hajthatják. Ámde e törvények a comesek ellen is védelmet, nyújtottak a mílesnek, mikor ellenük fellebbezési jogot engedtek és a tőlük erővel elvett dolognak kétszeres visszatérítésére kötelezték a comeseket, sőt még olyan esetről is van szó, ahol a míles megölte comesét. A comes és a míles közti szolgálati viszonyban, a comes persze legtöbbször csak a király személyét képviselte ugyan, ámde e viszony, a közvetítés dacára is, csakúgy, mint a senior és a míles között, hűbéri természetű volt, mert elsősorban az úr, illetőleg a király iránti *hűség*en alapult, mint ahogy pl. az altaichi évkönyvek az 1041. évnél kifejezik: „tam *fidelis* illi maneret,

quam *miles seniori esse deberet*“. E hűséget kétségkívűl nálunk is miként Németországban, a miles eskű alatt (*saeramentum quodut miles dominó juraverat*) fogadta meg urának. Ettől fogva aztán az úr és a miles közti viszony egyoldalúan föl nem volt bontható többé s a milesek, mint a külföldön, az úr familiájának tagjául és birtokának tartozékául tekintettek. Helyzetük és tekintélyük a társadalomban, mindenekelőtt uruk társadalmi helyzetétől s tekintélyétől függött. Függésük s alárendelt helyzetük is leginkább azáltal vált kedvezőbbé, amikor uruk nem magánszemély, hanem intézmény volt, milyenek nálunk a király, a királyi megye és, az egyházak voltak.

A Sz. István-kori milesek természetesen csak *szabadok* lehettek. Mert hiszen ha Sz. István akkép inti fiát, hogy a harcosok közül senkit szolgálásra ne vessen (neminem in servitutum redigas) és senkit rabszolgának (vel servum nomines) ne nevezzen, világos, hogy a hivatásos katonai miles osztály tagjai nem lehettek szolgálendűek. Sőt mivel a milesek nagyrésze joidéig külföldi volt, már csak ezért is mint szabadoknak kellett hozzánk bejönniök hospesekül, kiknek szabad volta nálunk sohasem volt kétséges. Pedig a hospes a milesnél mennyivel alacsonyabb bécslésben részesül már Sz. István intelmeiben is. Míg t. i. a miles a 4-ik helyen van, a hospes a 6-ikra került. A törvények is mindig előbb szólnak a milesekről (I. 23.), mintsem a (I. 24.) hospesekről és ez az arány később is megmarad, sőt, midőn már a *milest civisnek, vár jobbágnak* hívják, még inkább fokozódik. Sz. László II. 11. törvényében a miles már a *nobilissal* együtt, azonos módon szerepel, sőt kíséretükben rabszolgák mellett még *liber*-ek is találhatók. Fontos még az is, hogy Sz. László I. 30. törvényében a *liber*-eket ugyanolyan szolgálati viszonyban (cuicumque *episcopo* vel *comiti adhererint*, sicut *eis placuerit*, ita habeantur) találjuk, miként a mileseket, tehát szintén legalább is szabadoknak kellett lenniök. Éppen Sz. László 1091-ben egyik milesét küldte követül a pápához.

Lássuk végűl Sz. István I. 25. t.-cikkét, mely szerint, ha a miles urától máshoz szökött, urának jogában állott őt kinyomozni és visszakövetelni, csakúgy, mintha az úrnak bármelyik szökevény rabszolgájáról lett volna szó. De még ez sem bizonyíthatja azt, hogy a miles szolgarendű és ne szabad ember lett volna. E kérdésnél bő analógiákat nyújt Szekfű Gyula alapvető tanulmánya a milesek későbbi utódairól a „*Serviensek és Familiárisok*“ -ról (Bpest, 1912.) s éppen abból a későbbi korból, amikor már minden társadalmi osztálynak helyzete és jogköre világosan meg volt állapítva. Szekfű (68., 69.) a XV. szdi törvényekből kimutatja, hogy kétségtelen *nemes* embereknek, mihelyt valamely úrnak szolgálatába állottak, attól kezdve nem volt már meg a teljes személyes szabadságuk. Az 1435. évi VI. 6. t.-c. 3. §-a a földesurakat teszi felelőssé a szolgálatukban állók által okozott károkért, de fölhatalmazza, hogy az efféle káro-

kat aztán, az ilyen embereken megvehetik s e célból őket fogságra is vethetik „*non obstante nobilitatis privilegio*“. Az 1471:11. t.-c. a nemesi szabadság felfüggesztésével s letartóztatással sújtja azt, aki (si aliqui *nobilium* factores fuerint et alias *servitio suo non com-pleto*, ab eorum dominis *recesserint*, quia tunc *detineri* possint) az úrral szolgálati viszonyban állott és *szolgálatát be nem töltvén*, urától *eltávozott*. Az 1486:XXXIV. t.-c. pedig azt az urat, aki ilyen *szökevény* *servitort megfogadott*, inti, hogy az ilyet, előbbi urának *visszakövetelésére* a servitor kétszeres vérdíjának terhe alatt azonnal bocsássa el.

Mindez pedig természetesen nemcsak a XV. században történt, hanem megvolt mindig és mindenütt, ahols amióta csak ilyen hűségeskün alapuló szolgálati viszonyok léteztek, mivel azt e viszonyok természete követelte. Mídőn pl. 1276-ban (Haz. O. VI. 224.) a hatalmas főúr Óvári Konrád egyik ilyen szolgáló *nemes* emberét, Tancs fiát János *comes*t bizonyos kihágásaiért elfogatta és csak 9 nemes, köztük 4 comesnek kérelmére és 21 márka erejéig való kezessége mellett bocsátotta ki börtönéből, viszont ez is megfogadta, hogy ha övárit *bármikor elhagyná (récederet)* és *hűtlenséget (infidelitatem)* vagy bármi kárt okozna, szőlőbirtoka legott Óvárira szálljon. De még nevezetesebb az, midőn 1272-ben (Knauz 1.604—605.) V. István az esztergomi egyház összes *nemes* és *nemtelen* (condicionarius) népeinek megparancsolta, hogy egyházukat híven szolgálják, mert senkinek az országban (nusquam alias in regno nostro *alicui* possint *famulari*) *szolgálatába nem szegődhetnek*, hogyha pedig ezt mégis megtennék s egyházuknak tovább szolgálni nem akarnának, akkor az esztergomi egyház nádorának szabadságában álljon őket (ubicunque *capendi* et *condempnandi* eosdem) bárhol *megfogatni* és *megbüntetni*. Mikor tehát *kétségtelen nemes* emberekkel, a nemesi szabadság fénykorában is megtörténhetett ugyanaz, amit Szent István I. 25. törvénye a milesről mond, világos, hogy ebből a miles szolgarendűségére következtetni képtelenség volna, valamint a Szent László III. 2. és Kálmán I. 39. törvényének hasonló visszaköveteléseiből sem szabad, az ott visszakövetelt személyek egyéni szabadságát kétségbe vonnunk.

Tagányi Károly.